

Schrijfstiften uit Gorinchem

Martin Veen¹

Afb. 1
Plattegrond van Gorinchem's oude binnenstad op basis van de kadastrale minuut van 1821 en de toenmalige benaming van straten (naar Van Groningen 1992, p. 36).

Afb. 2
Schrijfstifttypen A t/m I met daar-
onder aangegeven:
afmetingen in cm.,
materiaal-soort,
maakwijze en
aantal gevonden
exemplaren.

In de nazomer van 2003 voerde Archeo-media² in Gorinchem een opgraving uit op het perceel Groenmarkt 8. Uit historische bronnen was al bekend dat het perceel Groenmarkt 8 onderdeel uitmaakte

van een gasthuis dat voor het eerst in 1329 werd vermeld.³ Dit gasthuis bestond uit meerdere gebouwen. Na de verhuizing van het Gasthuis in 1598 naar de nabijgelegen Haarstraat kwam het complex leeg

te staan. De oude gebouwen werden afgebroken of omgebouwd tot woningen. Van de gebouwen die tot dit gasthuis hebben behoord is in de nabije omgeving van de onderzoekslocatie nog één pand aanwezig, gelegen aan de Gasthuisstraat (afb. 1). De oudste sporen die tijdens het onderzoek werden ontdekt dateerden uit het begin van de 14e eeuw en duiden op een bewoning met een sterk agrarisch karakter. De resten die in verband te brengen waren met het 14e-eeuwse gasthuis bestonden uit aanzienlijke stenen structuren, met houtbouw en vlechtwerk, kuilen en beerkelders.

Tijdens het onderzoek werd een grote hoeveelheid aardewerk, leer en metaalvondsten aangetroffen. De meest opzienbarende vondst betrof 64 schrijfstiften (stili): tot dusver de grootste vondst van dergelijke stiften in Nederland. De ophogingslaag (spoor 24) waarin zij zaten, werd op basis van het aanwezige aardewerk gedateerd tussen 1300 en 1400. Waarom er juist hier zoveel bij elkaar werden aangetroffen zal waarschijnlijk wel een raadsel blijven.

De vondst vormt mogelijk het bewijs dat reeds vóór de stichting van de Grote School aan de Krijtstraat, die vanaf ca. 1400 in gebruik was, het onderwijs hier

aan de Groenmarkt werd verzorgd.⁴

Een andere verklaring is dat deze bijzondere vondst in verband is te brengen is met de marktfunctie van de stad. Gorinchem kende naast een drietal weekmarkten ook verschillende jaarmarkten die het meren-

Afb. 3
Determinatielijst
stili.

J

8,2/1,1/0,3
Fe (vertind)
gesmeed
(1 ex.)

K

5,7/0,7/0,3
Cu/Zn
geslagen, getordeerd
(2 ex.)

L

5,6/0,5/0,3
Cu/Zn
geslagen
(1 ex.)

Volgnr.	Spoor	Monster	L. mm	Br. mm	Dikte mm	Gew. Gr	Materiaal	Type
1	24	42	78	7,2	5,2	2	been	C*
2	24	42	89	7,7	4,7	5	messing	E*
3	24	42	85	4,9	2,6	3	ijzer/vertind	A
4	24	42	78	7,1	2,6	2,5	ijzer	A
5	24	42	62	10,9	3,6	4	ijzer	B
6	24	42	84	6,2	2,5	6	ijzer	A
7	24	42	76	5,5	2,8	3	ijzer	A
8	24	42	70	5	2,3	2	ijzer	A
9	24	42	66	9,6	3,4	4	ijzer	B
10	24	42	73	6,2	2,7	3	ijzer	A
11	24	42	68	5,9	2,6	2	ijzer	A
12	24	42	74	6,7	2,6	2,5	ijzer	A
13	24	42	62	7	2,3	2	ijzer	A
14	24	42	76	5,8	2,6	2	ijzer	A
15	24	42	65	5,4	2,6	2	ijzer	A
16	24	42	70	5,4	2,5	2	ijzer	A
17	24	42	64	5,3	2,2	1	ijzer	A
18	24	41	98	5,8	2,8	4,5	koper	I*
19	24	41	68	10,5	3,6	4	ijzer	B
20	24	41	66	5,5	2,5	1	ijzer	A
21	24	41	65	6	2,5	2	ijzer	A
22	24	41	75	10,9	3,6	4	ijzer	B
23	24	41	82	10,8	3,2	5	ijzer/vertind	J*
24	24	41	78	6,4	2,8	3	ijzer	A
25	24	41	77	6,5	2,5	2,5	ijzer	A
26	24	41	83	6	2,9	3	ijzer/vertind	A
27	24	41	76	5,3	2,3	3	ijzer	A
28	24	41	68	6,5	2,5	3	ijzer	A
29	24	41	64	5,8	2,9	2	ijzer	A
30	24	41	74	6,3	2,9	3	ijzer	A
31	24	41	65	10,4	3,5	3	ijzer	B
32	24	41	87	8,1	4,3	7	brons	D*
33	24	41	56	4,8	3	1	messing	L*
34	24	0	70	6	3,3	3	ijzer	A
35	24	41	90	5,7	2,7	2,5	ijzer	A
36	24	41	77	8,2	5,7	6	ijzer	F*
37	24	41	75	5,8	3,1	3	ijzer	A
38	24	sectie 2	84	6,1	2,8	3	ijzer	A
39	24	sectie 2	83	5,3	2,7	2	ijzer	A
40	24	sectie 2	64	6,5	3	3	ijzer	A
41	24	sectie 2	67	5	3	2,5	ijzer	A*
42	24	43	77	5,5	3	3	ijzer	A
43	24	sectie 2	60	5,4	2,2	1,5	ijzer	A
44	24	43	78	6,2	2,4	2,5	ijzer	A
45	24	43	66	5,6	2,5	2	ijzer	A
46	24	43	78	6,1	2,4	2,5	ijzer	A
47	24	43	76	5,3	2,9	2,5	ijzer	A
48	24	43	64	5,2	2,6	1	ijzer	A
49	24	43	78	10,1	3,3	4	ijzer	B
50	24	43	67	6,1	2,3	2,5	ijzer	A
51	24	43	67	0,6	2,6	2	ijzer	A
52	24	43	73	10,2	3,7	4,5	ijzer	B
53	24	43	71	12,6	3,1	4	ijzer	B*
54	24	43	65	9,3	3,4	3	ijzer	B
55	24	43	75	10,4	3,7	4,5	ijzer	B
56	24	43	61	8,5	3,1	3	ijzer	B
57	24	43	54	5,9	3	2	messing	K
58	24	43	57	6,9	3	2	messing	K*
59	24	43	79	8,7	3,4	6	messing	H*
60	24	vnr 270	64	4,1	2,6	2	ijzer	A
61	24	vnr 270	64	5,6	2,8	2	ijzer/vertind	A
62	24	vnr 270	65	4,7	3,1	3	messing	G*
63	0	vnr 268	67	5,5	2,6	2	ijzer	A

deel van de straten in beslag namen.⁵ Ook de aan het perceel grenzende Gasthuisstraat werd voor markten gebruikt. De eerste vermelding van de Groenmarkt dateert overigens pas uit de 17e eeuw.

55 schrijfstiften zijn gemaakt van (vertind) ijzer (typen A, B, F en J) (afb. 2). Model A zou in een andere vondstcontext mogelijk niet direct als schrijfstift zijn herkend.

Acht meer luxe ogende stili zijn van koper, messing of brons gemaakt (D, E, G, H, I, K en L) (afb. 2). Benen schrijfstiften (1 exemplaar, type C) waren blijkbaar zeldzaam.⁶ Dit beeld komt overeen met de stiften die zijn gevonden tijdens het onderzoek naar de Grote School en het Hof van Arkel in de Krijtstraat (2001).⁷ Daar werden in totaal 'slechts' 35 exemplaren gevonden (dertig ijzeren, vier messing en één benen).

Waren het (kostbare) perkamenten de ganzenveer vooral bedoeld voor het vastleggen van belangrijke informatie voor langere termijn, schrijfstift (stilus) en wasplankje (tabula) werden sinds de Klassieke Oud-

heid gebruikt voor het maken van korte notities en berekeningen of om, op school, het schrijven onder de knie te krijgen.

Het wasplankje is te vergelijken met ons huidige memoblokje. De schrijfstift bestaat uit een scherpe punt waarmee op het met bijenwas ingesmeerde plankje werd gekrast en een plat of spatelvormig uiteinde dat werd gebruikt voor correcties (vergelijk dit met het gummetje op ons potlood). Men beschikte vaak over meerdere wasplankjes, die gestapeld in een lederen etui of foedraal aan de gordel werden gedragen.⁸

Het gebruik van schrijfstiften in het onderwijs nam af in de 15e eeuw. Lei en griffel doen dan daar hun intrede. Bij (markt)handelaren bleven wastafel en schrijfstift nog lang geliefd. In de collectie van het Amsterdam Museum bevindt zich een stilus uit een 17e eeuwse context.⁹ Van andere Europese plaatsen, zoals op de vismarkt van het Franse Rouen, is bekend dat men nog tot in de 18e eeuw op wastafeltjes schreef.¹⁰

veenmc@noord-holland.nl

Noten

1. Martin Veen is lid van de Werkgroep Archeologie Gorinchem.
2. De Koning 2005.
3. Kemp 1656, 67.
4. De Koning 2005, 105.
5. Kemp 1656, 36.
6. Willemsen 2008, 60.
7. Genabeek, 2005.
8. Carmiggelt, 2004.
9. Vriendelijke mededeling Wiard Krook, Bureau Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam.
10. Eule 1955, 58.

Literatuur

- Carmiggelt, A., 2004: *Notities uit middeleeuws Brielle, Een 15de-eeuws leren etui met beschreven wastafeltjes uit een beerput bij de Maarlandse haven*, BOOR-rapporten 206, Rotterdam.
- Eule, W., 1955: *Mit Stift und Feder, Kleine Kulturgeschichte der Schreib- und Zeichenwerkzeuge*, Leipzig.
- Genabeek, drs. J.R.M. van et al, 2005: *Gorinchem Krijtstraat. Definitief Archeologisch Onderzoek*, BAAC rapport 02.060.
- Groningen, C.L. van, 1992: *De Alblasserwaard, De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst*, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.
- Kemp, A., 1656: *Leven der Doorluchtigen Heeren van Arkel ende Jaarbeschrijvinge der Stadt Gorinchem, Heerlijckheyd, ende Lande van Arkel onder desselvs Heeren, ook onder de Graven van Holland tot den Jare 1500*. Gorinchem.
- Koning, drs. M.W.A., 2005: *Archeologisch onderzoek Groenmarkt 8 te Gorinchem, Standaardrapportage opgraving*, Rapport A030338-K, Nieuwerkerk aan de IJssel.
- Willemsen, A., 2008: *Back to the Schoolyard, the Daily Practice of Medieval and Renaissance Education*, Studies in European Urban History (1100-1800) 15.